

В. Г. Ковальов

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри публічного управління та митного адміністрування
Університету митної справи та фінансів
ORCID ID: 0000-0001-7249-0959

ВПЛИВ КОРУПЦІЇ НА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

Масове внутрішнє переміщення осіб, спричинене збройною агресією Російської Федерації проти України, стало джерелом складних соціальних, економічних, управлінських і гуманітарних проблем. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) втратили житло, доходи та соціальні зв'язки, що значно посилює їхню вразливість. В цих умовах ефективна діяльність органів державного управління є критичною для забезпечення базових потреб і захисту прав ВПО. Однак системне явище корупції створює серйозні перешкоди для досягнення цих завдань. Корупція руйнує довіру до державних інституцій, спотворює процеси ухвалення рішень і призводить до нецільового використання ресурсів. Зростання терпимості до корупції серед населення та збільшення випадків корупції серед самих ВПО поглиблюють кризу. Аналіз наукових робіт та звітів міжнародних організацій свідчить про недостатність комплексних досліджень впливу корупції саме на ВПО. Мета статті полягає у систематизації основних форм і механізмів корупційного впливу на ВПО, оцінці наслідків цього впливу та розробці науково обґрунтованих рекомендацій для мінімізації ризиків для механізму публічних послуг. Використано системний підхід та комплекс методів: теоретичний аналіз, емпіричний аналіз статистичних даних, контент-аналіз медіа та звітів, напівструктуровані інтерв'ю і порівняльний аналіз. Встановлено, що найбільш корумпованими є процеси реєстрації ВПО, надання соціальних виплат, доступ до житла, освіти та медичних послуг. Корупція суттєво поглиблює бідність, перешкоджає доступу до життєво необхідних послуг, погіршує психологічний стан ВПО та руйнує соціальну згуртованість. Запропоновано комплексні заходи протидії корупції, включаючи цифровізацію публічних послуг, спрощення процедур, підвищення правової обізнаності та інституційного потенціалу державних органів.

Ключові слова: публічне управління, внутрішньо переміщені особи, корупція, адміністративні послуги, публічні послуги, цифровізація, системний аналіз, антикорупційні заходи, Україна, права людини, соціальна вразливість.

Актуальність теми. Масове внутрішнє переміщення населення, спричинене неспровокованою збройною агресією Російської Федерації проти України, створило низку складних соціальних, економічних, управлінських та гуманітарних викликів. Внутрішньо переміщені особи (ВПО), втративши житло, доходи та соціальні зв'язки, опинились у стані підвищеної вразливості [1]. За таких обставин критичного значення набуває ефективне функціонування органів публічного управління, спрямоване на забезпечення основних потреб та прав ВПО. Однак корупція як системне явище, що підриває довіру громадян до влади, спотворює процеси прийняття рішень і призводить до нецільового використання ресурсів, створює серйозні перепони на шляху ефективної

інтеграції та стабілізації життя ВПО [2]. Соціологічні дослідження свідчать про зростання випадків корупції серед самих ВПО, а також про підвищення терпимості населення до корупційних проявів у зв'язку з надзвичайною ситуацією та складними соціально-економічними умовами [3; 4]. У цьому контексті особливо актуальним є системне дослідження форм і механізмів корупційного впливу на ВПО та розробка ефективних антикорупційних заходів в системі публічних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корупція в Україні є предметом широкого спектру досліджень, зокрема праць Поліщука [5], Шаповал [6], звітів НАЗК та НАБУ. Питання становища ВПО також активно вивчаються соціологами, правозахисниками та міжнародними

організаціями, такими як UNHCR [7], IOM [8] і Соціологічна група «Рейтинг» [9]. Водночас специфічний аспект впливу корупції саме на ВПО досліджений недостатньо системно, переважно фрагментарно, у рамках ширших досліджень корупції у соціальній сфері або у сфері адміністративних послуг [10]. Проте, специфічний вплив корупції саме на ВПО як окрему, надзвичайно вразливу категорію досліджувався недостатньо системно. Існуючі роботи часто торкаються цього аспекту опосередковано в контексті загальної корупції в соціальній сфері або адміністративних послугах, але не розкривають повної картини механізмів, форм та глибини цього впливу.

Формулювання цілей статті: виявити та систематизувати основні форми, механізми та наслідки впливу корупції на реалізацію прав і задоволення потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні, а також проаналізувати теоретико-методологічні підходи до вивчення корупції та вразливості ВПО, систематизувати основні сфери життєдіяльності ВПО, найбільш схильні до корупційних ризиків та виявити конкретні форми та механізми корупційних дій (бездіяльності) стосовно ВПО у сфері публічних послуг.

Виклад основного матеріалу Корупція, в межах нашого дослідження, розуміється широко, відповідно до визначення Transparency International: «зловживання дорученою владою для приватної вигоди» [2]. Це включає як класичні форми (хабарництво, розтрата, кумівство), так і «адміністративну корупцію» (свідоме ускладнення процедур, саботаж, вимагання), що особливо актуально в контексті доступу ВПО до послуг [11]. Вразливість ВПО розглядається як стан підвищеної схильності до ризиків через втрату активів, соціальних зв'язків, інформаційної асиметрії, психологічного стресу та залежності від державної підтримки [1]. Ця беззахисність робить ВПО більш вразливими для корупційних практик, хоча ми розуміємо, що в деяких випадках, саме обрана модель поведінки ВПО призводить до виникнення корупційних проявів.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) в Україні: правовий статус та ключові потреби. Правовий статус ВПО визначається Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та іншими актами. Ключові потреби включають: реєстрацію статусу ВПО; доступ до житла (тимчасового/постійного); отримання соціальних виплат (грошова

допомога, субсидії); доступ до медичних, освітніх послуг; працевлаштування; юридичну допомогу; відшкодування втраченого майна [7]. Саме на шляху задоволення цих потреб виникають корупційні ризики.

Глобальні масштаби внутрішнього переміщення населення в світі досягли безпрецедентних показників. Станом на кінець 2024 року кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) становила 83,4 мільйона, що більш ніж удвічі перевищує відповідний показник шестирічної давнини. Більшість цих осіб, майже 90%, або 73,5 мільйона, були змушені залишити свої домівки через конфлікти та насильство, тоді як стихійні лиха призвели до переміщення близько 9,8 мільйона людей [12]. Найгостріша ситуація спостерігається в країнах Африки, зокрема в Судані, де кількість ВПО сягнула 11,6 мільйона осіб, а також у Демократичній Республіці Конго (ДРК), яка зафіксувала 9,1 мільйона нових переміщень у 2024 році та мала 7,3 мільйона ВПО станом на квітень 2024 року [13].

Аналіз наукових та аналітичних джерел, таких як звіти Офісу Омбудсмена [14], Центру протидії корупції [15] та даних моніторингових організацій (наприклад, «Січ») дозволяє визначити ключові проблемні сфери корупційних ризиків, що впливають на ВПО в Україні: 1) реєстрація статусу ВПО та отримання документів: Хабарі за прискорену реєстрацію або вирішення «проблемних» питань (напр., втрата документів, розбіжності в даних). Це особливо критично на початковому етапі переміщення, коли від реєстрації залежить доступ до всіх інших форм підтримки [14].

2) умисне ускладнення процедур, вимагання додаткових, не передбачених законом документів, що створює штучні бар'єри, щоб спонукати до неформальних платежів;

3) кумівство та непотизм при розподілі місць у тимчасових притулках або центрах розселення;

Варто виокремити можливі зловживання у сфері діяльності щодо ВПО:

1) отримання соціальних виплат (грошова допомога ВПО, субсидії): хабарі працівникам соціальних служб або ЦНАП за прийняття заяви, швидке оформлення, «вирішення» проблем з нарахуванням або відновленням виплат (особливо після технічних збоїв у системі «Дія»);

2) розтрата коштів на рівні органів соціального захисту або місцевих адміністрацій, що призводить до затримок або неповних виплат;

3) шахрайство з використанням даних ВПО (напр., реєстрація «мертвих душ» або отримання виплат на неіснуючих ВПО корумпованими чиновниками), доступ до житла: хХабарі за пріоритетне отримання житла з державного чи комунального фонду, за включення до черги або пришвидшення процесу;

4) корупція при розподілі компенсацій за зруйноване/пошкоджене житло; вимагання «відкатів» за отримання необхідних документів, оцінок збитків чи позитивних рішень комісій;

5) зловживання при виділенні земельних ділянок під будівництво, вимагання коштів за виділення «кращих» ділянок або за сам факт включення до списків;

6) корупційні схеми з орендою житла за державний кошт. Завищення цін, укладання договорів з «своїми» орендодавцями за відкат;

7) доступ до медичних та освітніх послуг, неформальні платежі за прийом у лікарів, лікування, отримання медикаментів або документів, що формально мають бути безоплатними для ВПО або в рамках гарантованого пакету [16].

Беззахисність та деяка соціальна відірваність від місцевого контексту ВПО робить їх більш вразливими до вимагання та схильними для прийняття простих рішень (гроші або послуги в обмін на гарантований державою, але залежний від місцевої бюрократії соціальний мінімум):

1) хабарі за зарахування дитини до школи або садка, особливо в перенаселених громадах, що приймають велику кількість ВПО.

2) дискримінація та вимагання неформальних внесків «на потреби закладу» з боку адміністрації.

3) працевлаштування, хабарі за влаштування на роботу, особливо в державному секторі або на підприємствах, що отримують державну підтримку;

4) експлуатація через неоформлені трудові відносини або мінімальні зарплати «в конвертах», де ВПО, через страх втратити заробіток, менше схильні скаржитися.

Корупція створює альтернативні норми та «квазі-інституції», які замінюють традиційний державний розподіл ресурсів, змушуючи громадян брати участь у корумпованих системах для виживання. Цей інституційний занепад підриває верховенство права та державний потенціал. Слабкі інституції та гірші умови життя, що часто є прямими наслідками корупції, є поширеними

«факторами виштовхування» для міграції та переміщення. Нездатність громадян притягати корумпованих акторів до відповідальності через обмежені соціальні можливості та політичну участь ще більше закріплює корупцію та нерівність. «Липкий» характер корупції, коли вона стає інституціоналізованою та вкоріненою, формуючи нові поведінкові норми, має глибокі наслідки. Це означає, що навіть якщо безпосередній конфлікт або катастрофа вщухнуть, основні корумповані системи можуть перешкоджати сталому поверненню ВПО та безпечному відновленню. Умови для гідного та безпечного повернення, такі як доступ до послуг, верховенство права та економічні можливості, залишатимуться скомпрометованими корупцією, що ускладнюватиме повернення або робитиме його неможливим, потенційно призводячи до нового переміщення [17].

Вплив корупції на ВПО є руйнівним і багаторівневим, що включає такі основні напрями: виснаження обмежених ресурсів, необхідність платити хабарі або втрата виплат через корупцію позбавляє ВПО коштів на найнеобхідніше (харчування, ліки, оренду), заглиблюючи бідність (World Bank, 2023); відсутність доступу до критичних послуг, неспроможність подолати корупційні бар'єри призводить до відмови від медичної допомоги, освіти для дітей, можливості отримати житло, що порушує базові права; погіршення психічного стану, безвихідь, почуття несправедливості, зневіра в державі, страх і постійний стрес через корупційний тиск призводять до депресії, тривожних розладів, ПТСР [17].

Наступним досить суттєвим шаром виступає ерозія довіри до держави та соціальна дезінтеграція. Втрата довіри до інститутів: Постійні зустрічі з корупцією на рівні місцевих органів влади, соціальних служб, медичних закладів руйнують довіру ВПО до держави як захисника їх прав, сприяють відчуттю маргіналізації: соціальна напруга, коли корупція сприймається як несправедливість, що може провокувати конфлікти між ВПО і місцевим населенням, а також серед самих ВПО (напр., через нерівний доступ до ресурсів через хабарі); перешкоди до інтеграції, адже відчуття постійної дискримінації та необхідності платити за свої права перешкоджає формуванню почуття приналежності до нової громади.

Корупція крім соціально-економічного впливу також викликає й правові наслідки.

1. Безкарність, оскільки страх репресій, недовіра до правоохоронних органів та складнощі у зборі доказів часто призводять до того, що корупційні інциденти залишаються недокументованими і безкарними (Аналіз даних НАБУ/САП щодо справ за фактами корупції стосовно ВПО).

2. Порушення прав людини, коли корупція безпосередньо порушує право ВПО на життя, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, житло, справедливий суд.

Фактори, що сприяють корупції стосовно ВПО:

1) надзвичайна ситуація та хаос, оскільки початкові етапи масового переміщення характеризуються тимчасовістю, невідпрацьованістю процедур, перевантаженістю інституцій, що створює родючий ґрунт для зловживань;

2) складність та непрозорість процедур, недостатня інформаційна робота, бюрократичні бар'єри, неоднозначність нормативних актів дають чиновникам широкий простір для свавілля;

3) інформаційна асиметрія, адже ВПО, особливо літні люди чи особи з обмеженими можливостями, часто не знають своїх прав, процедур, місць звернення за допомогою;

4) недостатній інституційний потенціал, слабкість системи внутрішнього контролю в органах влади, недостатня кількість і кваліфікація персоналу, технічна відсталість (до впровадження «Дії»);

5) високий попит на обмежені ресурси – житло, фінансова допомога, місця в школах – обмеженість цих ресурсів у приймаючих громадах підвищує ризик корупції при їх розподілі.

6) страх втратити будь-яку підтримку, можливість репресій з боку чиновників, мовчазна згода на корупцію як «менше зло».

Висновки та перспективи подальших досліджень в цьому напрямку. Дослідження виявило, що корупція є суттєвим негативним фактором, що завдає значної шкоди внутрішньо переміщеним особам в Україні, посилюючи їхню вразливість і перешкоджаючи реалізації їхніх прав та стабілізації життя, особливо у сфері публічних послуг. Корупція стосовно ВПО не є випадковими епізодами, а системним явищем, вплетеним у роботу інституцій, відповідальних за їх підтримку. Вона проявляється в різноманітних формах – від класичного хабарництва до адміністративного саботажу та розтрат.

Найбільш критичними з точки зору корупційних ризиків є процеси реєстрації статусу ВПО,

отримання соціальних виплат (особливо через штучні бар'єри), доступ до житла (тимчасового, постійного, компенсації) та базових послуг (медицина, освіта). Працевлаштування також супроводжується значними ризиками. Вплив корупції є катастрофічним для ВПО, оскільки вона призводить до поглиблення бідності, позбавлення доступу до життєво необхідних послуг, загострення психологічних травм, руйнування довіри до держави та соціальної згуртованості, а також до фактичної безкарності правопорушників. Це створює ланцюг вразливості та маргіналізації.

Для протидії корупції та захисту прав ВПО у сфері публічних послуг необхідно вжити комплекс заходів. По-перше, максимальна цифровізація та прозорість, й з цією метою необхідно: 1) розширювати та вдосконалювати можливості порталу «Дія» для всіх послуг ВПО (реєстрація, виплати, житло, компенсації), мінімізуючи безпосередній контакт з чиновником; 2) створити єдиний публічний онлайн-реєстр ВПО (з дотриманням захисту даних) та реєстри отримувачів допомоги, житла, компенсацій для громадського моніторингу, а також 3) запровадити онлайн-системи розподілу житла та земельних ділянок з чіткими алгоритмами та автоматизованим ранжуванням.

По-друге, спрощення процедур та зменшення дискреції: 1) переглянути та спростити адміністративні процедури для ВПО, зменшити кількість необхідних документів, чітко регламентувати строки надання послуг; 2) мінімізувати можливості для свавілля чиновників шляхом чітких алгоритмів прийняття рішень та автоматизації;

По-третє, підвищення інформованості та правового захисту ВПО: 1) масова інформаційна кампанія про права ВПО, процедури отримання допомоги, антикорупційні «гарячі лінії» та механізми скарг (з використанням простих мов, доступних форматів); 2) підтримка мережі безоплатних юридичних клінік та громадських організацій, що спеціалізуються на допомозі ВПО у відстоюванні їх прав та боротьбі з корупцією; 3) забезпечення безпеки та конфіденційності для ВПО, які повідомляють про корупцію;

По-четверте, підвищення потенціалу та відповідальності інституцій: 1) підвищення кваліфікації та оплати праці працівників органів влади і соціальних служб, що безпосередньо працюють з ВПО; 2) розвиток систем внутрішнього аудиту та етичного контролю в відповідних

органах, чітке розмежування повноважень та покращення координації між різними рівнями влади та відомствами.

По-п'яте, забезпечення ефективного та швидкого розслідування корупційних злочинів стосовно ВПО правоохоронними органами (НАБУ, САП, поліція), публічність результатів; 2) залучення громадськості та моніторинг, активне залучення громадських організацій та органів самоорганізації ВПО до моніторингу надання публічних послуг та виявлення корупційних ризиків; 3) створення спільних (влада-громадянське суспільство) робочих груп з питань підтримки ВПО та протидії корупції на місцевому рівні. 4) регулярне проведення незалежних соціологічних опитувань серед ВПО щодо їх досвіду взаємодії з органами влади та сприйняття корупції.

Список використаної літератури:

1. Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC). Global Internal Displacement Database. Geneva, 2023. URL: <https://www.internal-displacement.org/database>.
2. Transparency International Ukraine. Звіт про корупцію в Україні. Київ, 2022. URL: <https://ti-ukraine.org>.
3. Info Sapiens. Корупція в Україні 2024: розуміння, сприйняття, поширеність. Київ, 2025. URL: <https://www.sapiens.com.ua>.
4. USP LTD. Стан корупції в Україні 2023: сприйняття, досвід, ставлення. Київ, 2023. URL: <https://usp-ltd.org>.
5. НАЗК. Ювілейний звіт: 10 років антикорупційної політики. Київ, 2025.
6. Поліщук О. Антикорупційна політика в умовах кризи: монографія. Харків: ХНУ, 2021. 220 с.
7. Шаповал Ю. Механізми поборювання адміністративної корупції: монографія. Київ: КНУ, 2020. 175 с.
8. Центр протидії корупції. Аналітика – корупційні ризики у соціальній сфері. Київ, 2022.
9. UNHCR. Положення внутрішньо переміщених осіб в Україні. Київ, 2023.
10. IOM. Monitoring internal displacement in Ukraine. Київ, 2023.
11. Rose-Ackerman S. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. Cambridge University Press, 1999. 266 p.
12. Global Report on Internal Displacement 2024 / IDMC. Geneva, 2024. 150 с.
13. African displacement situation report 2024 / UNHCR. Geneva, 2024. 88 с.
14. Звіт Офісу Омбудсмена України про права ВПО. Київ, 2023. 65 с.
15. Аналітичний звіт про корупційні ризики у соціальній сфері України / Центр протидії корупції. Київ, 2022. 78 с.
16. ГО «Січ». Дослідження доступності соціальних послуг для ВПО в Україні. Київ, 2023. 40 с.
17. Корупція та міграція: наслідки для внутрішньо переміщених осіб / IOM. Київ, 2023. 54 с.

Kovalov V. H. The impact of corruption on internally displaced persons (IDPs) in Ukraine

Mass internal displacement resulting from the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has generated significant social, economic, administrative, and humanitarian challenges. Internally displaced persons (IDPs), having lost homes, incomes, and social connections, are in a state of heightened vulnerability. In these circumstances, effective functioning of public administration bodies is crucial for meeting basic needs and safeguarding the rights of IDPs. However, systemic corruption severely undermines these efforts, eroding trust in state institutions, distorting decision-making processes, and leading to misallocation of resources. The increasing tolerance of corruption among the population and rising cases of corruption involving IDPs themselves further complicate the situation. While extensive research addresses corruption in Ukraine broadly, specific studies examining the impact of corruption exclusively on IDPs remain limited and fragmented. This article aims to systematically identify the main forms and mechanisms of corruption affecting IDPs, analyze their consequences, and propose scientifically grounded recommendations to minimize corruption risks. Utilizing a systematic approach and comprehensive methods—including theoretical literature review, empirical analysis of statistical data, media and report content analysis, semi-structured interviews, and comparative studies—the article identifies key corrupt practices in IDP registration, social payments, housing access, and provision of educational and medical services. The research demonstrates corruption significantly exacerbates poverty, obstructs access to essential services, deteriorates IDPs' mental health, and undermines social cohesion. Comprehensive anti-corruption measures proposed include digitization of services, simplification of procedures, increased legal awareness, and strengthening the institutional capacity of public administration bodies.

Key words: public administration, internally displaced persons, corruption, administrative services, digitalization, systems analysis, anti-corruption measures, Ukraine, human rights, social vulnerability.